

Λαϊκότητα και παραλογοτεχνία

Εάν τα όμορφα αντικείμενα δημιουργήθηκαν για να ευχαριστούν τους ανθρώπους, πρέπει να αποδειχτεί ότι πριν εμφανιστεί ο άνθρωπος υπήρχε λιγότερη ομορφιά στη γη, από όση όταν αυτός ήρθε στο προσκήνιο.

Κ. Δαββίνος¹

Οι άνθρωποι ζούμε με παραμύθια. Οι περισσότεροι αγοράζοντάς τα (ιδίως τώρα που η ψηφιακή τεχνολογία είναι σε θέση να εικονίζει οτιδήποτε), αρκετοί πουλώντας τα και όλοι ανεξαιρέτως αγοράζοντας και πουλώντας παραμύθια στους εαυτούς μας. Σε αυτό το πλαίσιο η «ομορφιά» είναι το παραμύθι με τις περισσότερες αγοραπωλησίες. Από τους εκκλησιαστικούς ύμνους για την «ομορφιά της πλάσης» ως τις σύγχρονες κριτικές για την «ομορφιά του ανοιχτού σε πολλαπλές ερμηνείες έργου τέχνης»², περνώντας από κλασικά εγκώμια περί «κάλλους και καλοκαγαθίας», θρυλικούς θαυμασμούς για «ωραίους» άνδρες, σαν τον μυθικό Άδωνι, «ωραίες» (και μοιραίες) γυναίκες, σαν την τρωική Ελένη, ή κολακευτικά κι επαναλαμβανόμενα σχόλια για «ωραίους λαούς».

Καθώς όλοι λοιπόν είμαστε έτοιμοι να πουλήσουμε στους εαυτούς μας και να αγοράσουμε πάραυτα τις πιο αγλαές φενάκες, ειδικά η ιδέα του «ωραίου λαού» συνιστά την καλύτερη λύτρωση από στενάχωρες αυτογνωσίες. Στο κάτω κάτω, δεν είναι πάντα εφικτό να πειστούμε πως είμαστε όσο γοητευτικοί, έξυπνοι, πλούσιοι ή ευδαίμονες θα θέλαμε. (Όλο και κάποιος καθρέφτης αναχαιτίζει τέτοιες αυταπάτες.) Είναι πολύ εύκολο όμως να αγοράσουμε το παραμύθι του «ανήκειν» σε μια ιδεώδη κοινότητα: από φιλόκαλο πολιτιστικό σύλλογο μέχρι νικηφόρα ποδοσφαιρική ομάδα, περνώντας ασφαλώς από τον «ωραίο λαό».

Ωστόσο, είτε μας αρέσει είτε όχι, ο όρος «λαός» περιέχει πλήθος φυλετικές συνδηλώσεις που οι ανακατατάξεις του 19ου αιώνα εισήγαγαν με τον όρο «έθνος»³. Η

¹ Ο Πέτρος Μαρινίδης είναι Αναπληρωτής Καθηγητής στο Τμήμα Αρχιτεκτονικής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

κατάλυση μεγάλων αυτοκρατοριών, στο πλαίσιο των οποίων όλοι ήταν «υπήκοοι» κάποιου ηγεμόνα, ανεξάρτητα από προέλευση ή γλώσσα και θρησκεία, απαίτησε ένα νέο είδος συνοχής για το εσωτερικό κάθε μικρότερου κράτους που προέκυψε. Αυτή τη συνοχή λοιπόν ανέλαβε να προσφέρει η έννοια του ομόθρησκου και ομόγλωσσου «έθνους-κράτους», μαζί με το «ομόαιμο» του λαού του. Έτσι, ο «λαός» άρχισε επίσης να *συνδηλώνει* μια αστήρικτη εκτόπιση των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων από τους κόλπους του⁴. Αποτέλεσμα: οτιδήποτε «λαϊκό» να ηχεί αυτόχρονα πιο αυθεντικό, πιο προοδευτικό και δυνάμει επαναστατικό⁵.

Επισημαίνεται π.χ. ότι στη μακρά παράδοση των καρναβαλικών εορτών «ο τρόμος του πληβειακού» επικρατούσε στα κυρίαρχα στρώματα⁶, μπρος σε ποικίλες και απρόβλεπτες ανατροπές, ξεχνώντας ότι το σύνθηρες σε αυτές τις εκδηλώσεις ήταν να σαρκάζονται και να λαιμορροούνται οι απατημένοι σύζυγοι⁷. Επισημαίνεται ακόμα ότι ο σύγχρονος καπιταλισμός οδηγεί το λαό σε μια συνεχή «ομοιογενοποίηση των καταναλωτικών συνθηκών», ξεχνώντας και πάλι ότι η «ομοιογενοποίηση» είναι αυτό που κατεξοχήν επιβάλλουν οι παραδοσιακές κοινωνίες στα μέλη τους –σε έθιμα, ήθη, ένδυση, συμπεριφορές και αντιλήψεις– με τους παραβάτες και ιδίως τις παραβάτιδες να οδηγούνται συχνά σε λιθοβολισμό. (Λιθοβολισμό ο οποίος παρεμπιπτόντως τείνει να «δικαιώσει» την ελληνική ετυμολογία της λέξης «λαός» από τη λέξη «λας» = λίθος!)

Πριν από 350 χρόνια ο Τόμας Χομπς επισήμαινε πολύ εύστοχα πως «ο ανθρωπίνος βίος είναι μοναχικός, ενδεής, βρώμικος, κτηνώδης και βραχύς»⁸. Κι αν τα υπόλοιπα δεν παλεύονται (ιδίως εκείνο το «βραχύς»), ένα παραμυθένιο «ανήκειν» αναχαιτίζει τουλάχιστον το «μοναχικός». Εξάλλου, ως μέλη μιας εξαιρετης κοινότητας, δεν υπερβαίνουμε τη μοναξιά, μόνο. Αναβαθμιζόμαστε αυτομάτως και ως άτομα.

Μπορεί να βρισκόμαστε στα όρια του αναλφαβητισμού λόγου χάριν αλλά να είμαστε υπερήφανοι γιατί διαθέτουμε την πιο πλούσια, πανάρχαια και ακριβολόγη γλώσσα! Μπορεί να συγχέουμε παγανιστική με χριστιανική μεταφυσική, χωρίς να έχουμε ιδέα για τις πραγματικές σχέσεις μεταξύ Αφροδίτης που κρατά στην αγκαλιά της τον Έρωτα ή «αιεπάρθενου» Αρτέμιδος και βρεφοκρατούσας Παναγίας, ενστερνιζόμαστε όμως, όπως μας βεβαιώνουν, την πιο ορθόδοξη πίστη! Μπορεί να έγινε ένας χαμός από μετακινήσεις πληθυσμών στην ευρωπαϊκή ήπειρο μεταξύ 5ου και 16ου αιώνα, μα εμείς είμαστε βέβαιοι πως καταγόμαστε από μια αμόλυντη γενεαλογία προγόνων. (Η οποία, για ορισμένους τουλάχιστον, δεν ξεκινά καν από το ευσεβές Βυζάντιο ή την κλασική αρχαιότητα, μα ανάγεται ακόμα πιο πίσω, παρακάμπτοντας τους αμφιβόλου ελληνικότητας μυκηναϊκό και μινωικό πολιτισμό, για να μας βγάλει, υποθέτω, κατευθείαν απογόνους κάποιου «ελληνοπιθήκου»!)

Κοντολογίς, μπορεί η δήθεν επιστήμη της «φρενολογίας» και των τεκμηρίων που προσκόμιζε σε μια φυλετική ιεραρχία να ξεπεράστηκαν από τον 19ο αιώνα ήδη, παρά τη νοσηρή αναβίωσή τους με το ναζισμό, η ιδεοληψία όμως του ομοιογενούς έθνους

και του «ωραίου λαού» εξακολουθεί να αναφύεται σε ποικίλως «θετικούς» ρατσισμούς. Αποδεικνύοντας έτσι ότι *υπάρχει πολλή παραλογοτεχνία στη λαϊκότητα*. Κάτι που εύλογα θέτει το ζήτημα: *πόση λαϊκότητα υπάρχει στην παραλογοτεχνία*; Σπεύδω να απαντήσω ότι υπάρχει πολύ λιγότερη.

* * *

Η αφετηρία της παραλογοτεχνίας βρίσκεται στο λεγόμενο «roman picaresque», από το ισπανικό «picaño», που σημαίνει τυχοδιώκτης και, γενικά, άνθρωπος ο οποίος ζει στα όρια της οργανωμένης και αξιοσέβαστης κοινωνίας. Το συγκεκριμένο λογοτεχνικό είδος άνθησε σε ολόκληρη την Ευρώπη μεταξύ 16ου και 18ου αιώνα.

Οι συνθήκες που επέτρεψαν την άνθησή του όμως πηγαίνουν πολύ πιο πίσω. Πηγαίνουν στους ανθρώπους του Μεσαίωνα και στους ρυθμούς της ζωής τους, όπου οι υπολογισμοί του χρόνου βασιζόνταν μόνο στις εναλλαγές της μέρας-νύχτας και των εποχών, οι σταθερές ώρες και τα ημερολόγια βρίσκονταν στη δικαιοδοσία της εκκλησίας, ενώ κάθε διάκριση ανάμεσα σε ό,τι αργότερα θα χαρακτηριζόταν φυσικό και υπερφυσικό απουσίαζε. Για τους άνδρες και τις γυναίκες εκείνης της εποχής, οι άγγελοι, οι δαίμονες ή τα ξωτικά ήταν τόσο αληθινά όσο οι γείτονές τους· οι ήρωες των παραμυθιών ή εκείνοι της Βίβλου ήταν τόσο παρόντες όσο οι ηγεμόνες της περιοχής τους· κι ακόμα και οι πιο εμπνευσμένοι ποιητές, όπως ο Δάντης, δεν είχαν πρόβλημα να φανταστούν τους εαυτούς τους να περιπλανιούνται ζωντανόι από την Κόλαση στον Παράδεισο, συναντώντας ίσκιους ανθρώπων κάθε παρελθούσας εποχής, άφθαρτους και αδιαχώριστους από τους σύγχρονους τους –τους ζωντανούς– ως προς κάθε λογής δικαϊκά συστήματα ή ηθικούς κανόνες.

Η εμφάνιση λοιπόν, τρεις τέσσερις αιώνες αργότερα, διαφόρων άλλων περιπλανώμενων ηρώων σε πιο εμπράγματα τοπία δεν ήταν παρά μια βραδεία όσο και αναμενόμενη μεταστροφή. Μια μεταστροφή που οδήγησε από τα ξωτικά στους παράνομους των δασών και, από εκεί, στο πολυσχιδές πλήθος των πόλεων. Παράλληλα, μια εξίσου κρίσιμη μεταστροφή οδήγησε από τους ανώνυμους αφηγητές παραμυθιών σε επώνυμους συγγραφείς περιπετειωδών μυθιστορημάτων. Και όχι μόνο αυτό, μα δίπλα σε γνήσια παραλογοτεχνικούς ήρωες και στις λίγο πολύ τυποποιημένες περιπέτειές τους, με ευρεία λαϊκή απήχηση, έκαναν την εμφάνισή τους κατορθώματα ηρώων οι οποίοι, χάρη σε προβληματισμούς που υπερέβαιναν αφελείς αντιπαραθέσεις και σε μια επεξεργασμένη γραφή, κατέλαβαν λαμπρές θέσεις στην πιο «υψηλή» και οικουμενική απήχησης λογοτεχνία.

Δίπλα στον *Γκουθιάν Αλφράχε* του Ματέο Αλεμάν λόγου χάριν, που επωφελείται της αλληλεγγύης των επαϊτών κι εξαπατά κάποιους κυβερνήτες, στη διαδρομή Σεβίλλης – Ρώμης, ο μέγας *Δον Κιχώτης* του Θερβάντες, που αντιπαραθέτει τη με-

γάλη τρέλα του στο ακατάλυτο του θανάτου. Δίπλα σε ποικίλους Ιταλούς «vagabondi» η τραγωδία της *Ερωφίλης* του Χορτάτζη, στην Αίγυπτο, ή τα έμμετρα πάθη του *Ερωτόκριτου* του Κορνάρου, που έγιναν η αφηγηρία της νεοελληνικής εγγραμματοσύνης. Δίπλα σε μια ποικιλία πρώιμων σχετικών χαρακτήρων, που συνοψίζει ο σχοινοτενής *Ζιλ Μπλας* του Λε Σαζ, μέσα στον 18ο αιώνα πλέον, να, λίγο μετά, τα εξαιρετικά γαλλικά στον *Καπιτέν Φρακάς* του Θεόφιλου Γκωτιέ. Δίπλα σε ποικίλες αφηγήσεις για ζητιάνους και αλήτες, που διασκέδαζαν την αγγλική κοινωνία από την εποχή του Τσώσερ, να και *Η όπερα του ζητιάνου* του Τζον Γκεί, το 1728. Ή δίπλα σε αφανείς συντάκτες της παρισινής *Εφημερίδας των δικαστηρίων*, με τις αστυνομικές έρευνες του Βιντόκ (ενός τέως κατάδικου που έγινε διευθυντής της ναπολεόντειας αστυνομίας), να, λίγο μετά, η *Διπλή δολοφονία στην οδό Μοργκ* του Έντγκαρ Άλαν Πόε και μαζί ένα από τα πρώτα αστυνομικά διηγήματα της σύγχρονης εποχής⁹.

Το μόνο που ίσως μένει σταθερό σε όλες αυτές τις μεταστροφές είναι τα χαρακτηριστικά του ήρωα. Σχεδόν πάντα άνδρας, ευάλωτος στη θηλυκή γοητεία, δρα μονίμως στο όριο μεταξύ νομιμότητας και παρανομίας, ζει υπό σκληρές συνθήκες αλλά ελεύθερος, και διαθέτει βαθιά αίσθηση δικαίου. Αυτό το μοντέλο προβάλλει ενόσω αρχίζουν ν' αποσυντίθενται οι ιεραρχίες των αγροτικών κοινωνιών κι οι ήρωες αντιμετωπίζουν στις περιπέτειές τους την καταπίεση της θέσης του δουλοπάροικου ή του υπηρέτη. Για να εξελιχθεί μετά, σε συνθήκες ακμάζοντος καπιταλισμού, μέχρι τον ευγενή «ιπλότη Ντυπέν» του Πόε και τις ορθολογικές ανιχνεύσεις του, αλλά και μέχρι τους ευρυμαθείς και μελαγχολικούς κατασκόπους του Τζον Λε Καρέ. Εξάλλου όταν τον οποιοδήποτε παραλογοτεχνικό ήρωα δεν τον εξευγενίζουν τα κατορθώματά του, σε συνδυασμό με τη δικαιοφροσύνη και την οξυνοιά του, είθισται οι συγγραφείς να τον εμφανίζουν εξαρχής ως αριστοκράτη (συνχά θύμα πτωχεύσασας οικογενείας), ώστε η ψυχική ευγένεια να συνδυάζεται με τη γαλαξοαίματη.

Εκεί επάνω συγκροτείται το πιο καιρίο χαρακτηριστικό της παραλογοτεχνίας: ότι δηλαδή αποτελεί λογοτεχνία των τυποποιήσεων. Μια λογοτεχνία που, μέσα στον αναπτυσσόμενο καπιταλισμό, μετέστρεψε τα πρότυπα των λαϊκών αφηγήσεων διατηρώντας ως και τη δομή της πλοκής τους. Τον δουλοπάροικο-τυχοδιώκτη, π.χ., τον έκανε κ. *Ρίπλεϊν* τον ληστή τον έκανε *Αρσέν Λουπέν* τον απλήρωτο μισθοφόρο τον έκανε *SAS* ή *Σμάιλν*. Ενώ εξακολούθησε να δομεί τις περιπέτειές τους όπως στα παραμύθια, με μια αρχική-προσηγορική-δοκιμασία, μια κεντρική-κύρια- και μια τελική-δοξαστική. Από τον *μικρό ραφτάκο*, ο οποίος σκοτώνει «επτά (μύγες) με ένα χτύπημα» κι έπειτα έχει να αντιμετωπίσει αληθινούς δράκους, πριν καταλήξει να νυμφεύεται την πριγκιποπούλα, μέχρι τον *Σέρλοκ Χολμς*, ο οποίος, βλέποντας από το παράθυρό του τον επισκέπτη που προσέρχεται έχει ήδη συμπεράνει το βιογραφικό και το πρόβλημα του, έπειτα λύνει το κυρίως αίνιγμα και, πριν το τέλος, προβαίνει σε μια κίνηση γενναιοδωρίας προς κάποια ωραία αντίπαλο, ώστε να περιβληθεί κι ένα πλεόνασμα δόξας. Ή τον κινηματογραφικό *Τζέιμς Μποντ*, ο οποίος δείχνει

τα φρονικά ταλέντα του σε ένα σύντομο επεισόδιο, προτού πέσουν οι τίτλοι κάθε ταινίας, έπειτα φέρνει σε πέρας την κύρια αποστολή του και, πριν το οριστικό τέλος της, εξοντώνει κι όσους εχθρούς είχαν προλάβει να διαφύγουν.

Από την άλλη μεριά όμως, δίπλα σ' αυτές τις τυποποιήσεις έχουν αναδυθεί, όπως επισήμainer προηγουμένως, και εξακολουθούν να αναδύονται έργα εξαιρετικά υψηλής λογοτεχνικής ποιότητας. Συνεπώς, μπορεί η παραλογοτεχνία να περιλαμβάνει περιπετειώδη μυθιστορήματα, αστυνομικά, κατασκοπικά ή ακόμη μυθιστορήματα επιστημονικής φαντασίας, αισθηματικά τύπου Άρλεκιν και πορνογραφικά ερωτικά, αλλά αυτό διόλου δεν ταυτίζει π.χ. τον Λουί Λαμούρ με τον Τζόζεφ Κόνραντ, τον Μίκυ Σπιλέιν με τη Φ. Ντ. Τζέιμς, τον Ζεράρ ντε Βιλιέ με τον Τζον Λε Καρέ ή τον Τζον Νόρμαν με την Ούρσουλα Λε Γκεν. Όπως δεν ταυτίζεται η Μπάρμπαρα Κάρτλαντ με την Τζέην Ωστιν ή την Τζέην Πόρτερ, στα λεγόμενα «romance novels», ούτε και τα ερωτογραφήματα βικτωριανών «ανώνυμων» με τον *Μεγάλο Ανατολικό* του Ανδρέα Εμπειρίκου. Έστω κι αν ο Εμπειρίκος παραθέτει εκτενή αποσπάσματα των βικτωριανών, έστω κι αν όλοι οι προηγούμενοι αναπτύσσουν συναφείς μεταξύ τους πλοκές με κοινή δομή.

Σε γενικές γραμμές μπορεί κανείς να υποστηρίξει πως για τα έργα της παραλογοτεχνίας ισχύει ό,τι και για πολλά έργα μουσικής. Ρυθμοί λαϊκών χορών, όπως οι μπουρέ, ζιγκ ή γκαβότ, καλλιεργήθηκαν θεσπέσια σε μελωδίες του Μπαχ ή του Χέντελ και άλλων συνθετών της εποχής του μπαρόκ ή νεότερων, όπως ο Μπέντζαμιν Μπρίτεν· χωρίς να πάψουν όμως να αναπαράγονται τέτοιοι ρυθμοί σε μελωδίες που διατηρούν τον πιο απλό και λαϊκό χαρακτήρα τους, αλλά και χωρίς να καμφθεί η δημοτικότητά τους σ' ένα κοινό το οποίο διαθέτει τόσο οπαδούς της μίας ή της άλλης εκδοχής μόνο όσο και οπαδούς αμφοτέρων.

Κατ' αναλογία, ούτε η συνύπαρξη ποιητικής γραφής μα και προχειρογραφίας στο ίδιο παραλογοτεχνικό είδος, ούτε η ευρεία εμπορική επιτυχία κάποιων από τους παραπάνω συγγραφείς ή άλλων από τους πολυπληθείς συναδέλφους τους, που δεν είναι δυνατό να παραθέσω εδώ, τους καθιστά λαϊκότερους από άλλους. Δεδομένου μάλιστα ότι και στο αφοσιωμένο κοινό τους υφίστανται ακραίες διαφοροποιήσεις. Ο Ζαν-Πωλ Σαρτρ, η Σιμόν ντε Μπωβουάρ, ο Λούντβιχ Βιτγκενστάιν και πάρα πολλοί σαν αυτούς δήλωναν μανιώδεις αναγνώστες αστυνομικών μυθιστορημάτων, όπως κάποιοι τελευταίοι μαθητές σε ώρες σκασιαρχείου· ενώ η προγκίπισσα Νταϊάνα, όσο και οι τελευταίες των υπηρεσιών της, διάβαζε με πάθος τα ρομάντζα της Μπάρμπαρα Κάρτλαντ. (Η οποία, παρεμπιπτόντως, ήταν γιαγιά της και –όχι άδικα όπως φάνηκε– τη συμβούλευε να τα διαβάξει με λιγότερη αφοσίωση.)

Η σχέση παραλογοτεχνίας και λαϊκότητας παραμένει, έτσι, μάλλον μακρινή και εν μέρει ασαφής. Αντίθετα προς τη λαϊκότητα, την οποία υποστηρίζει μια άκρως παραλογοτεχνική επιχειρηματολογία.

Σημειώσεις

1. Βλ. Κ. Δαφβίνος, *Η καταγωγή των ειδών*, τόμ. Α', Το Βήμα, σ. 320.
2. Βλ. μεταξύ άλλων υμνητών της γοητείας που ασκεί ένα «ανοιχτό σε πολλαπλές ερμηνείες έργο», U. Eco, *Opera Aperta*, Bompiani, 1962.
3. Περί σχέσεων φυλής και έθνους βλ. την εξαιρετική μελέτη του S. Sand, *Comment le peuple juif fut inventé*, Flammarion, 2010, σ. 158-165.
4. Δεδομένου ότι τα πρώτα «λαογραφικά» μουσεία στα τέλη του 19ου αιώνα, από το Βελιγράδι και το Σαράγιεβο ως τη Βαρσοβία και το Ελσίνκι, επικεντρώνονταν σε εργόχειρα, φορέματα ή εργαλεία για καλλιέργεια και ειδυλλιακές περιγραφές μιας παραδοσιακά αλληλέγγυας φτωχής αγροτιάς, χωρίς να μνημονεύονται, φέρονται ειπείν, οι αντιπαράθεσεις στο εσωτερικό αυτών των αγροτικών στρωμάτων ή το τι έκανε ο αστικός πληθυσμός της ίδιας εποχής και πόσα παραδοσιακά έθιμα δεν ήταν παρά πρόσφατες επινοήσεις των λαογράφων μελετητών. (Βλ. E. Hobsbawm/T. Ranger, *Η επινόηση της παράδοσης*, Θεμέλιο, 2004, καθώς και, για την εξιδανικευμένη ταύτιση λαού και φτωχών αγροτικών στρωμάτων εκ μέρους ενός αστικού ρομαντισμού, O. Figes, *A People's Tragedy*, Pimlico ed. 1997, σ. 85-95 και 121-131.)
5. Με εκθαμβωτική σαφήνεια ο πρόεδρος Μάο λόγου χάριν δήλωνε: «Όλες οι τάξεις, τα στρώματα και οι κοινωνικές ομάδες που επιδοκιμάζουν και υποστηρίζουν την υπόθεση της σοσιαλιστικής οικοδόμησης αποτελούν το λαό· όλες οι κοινωνικές δυνάμεις και όλες οι κοινωνικές ομάδες που αντιτίθενται στη σοσιαλιστική οικοδόμηση κι επιζητούν να την υπονομεύσουν αποτελούν τους εχθρούς του λαού!» Μάο Τσε-Τουνγκ, *Για την ορθή λύση των αντιθέσεων ανάμεσα στο λαό*, Ιστορικές εκδόσεις, 1975, σ. 8.
6. Βλ. N. Davis, *Ιστορία της Ευρώπης*, τόμ. Α', Νεφέλη, 2009, σ. 462-63, για το φόβο των λαϊκών εξεγέρσεων.
7. Βλ. E. Shorter, *Σεξουαλικότητα, έρωτας και οικογένεια*, Νεφέλη, 2009, σ. 233.
8. Βλ. T. Hobbes, *Λεβιάθαν*, τ. Α', Γνώση, 1989, σ. 196.
9. Για τις παραπάνω αναφορές βλ. μεταξύ άλλων, H. Bloom, *Ο δυτικός κανόνας*, Gutenberg, 2007, σ. 179-199, και Davis 2009, *ό.π.*, σ. 592-593 και 621.

